

॥ अभिश्रवण-मन्त्राः ॥

॥ पुरुषसूक्तम् ॥

(तैत्तिरीयारण्यकम्/प्रपाठकः - ३/अनुवाकः - १२-१३)

स॒हस्र॑शी॒र्षा पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। स भूमिं वि॒श्वतो॑ वृ॒त्वा।
 अत्य॑तिष्ठद॒शाङ्गु॑लम्॥ पुरु॑ष ए॒वेद॑ सर्व॒म्। यद्भू॑तं यच्च भव्य॒म्।
 उ॒तामृ॑त॒त्वस्ये॑शानः। यदन्ने॑नाति॒रोह॑ति॥ ए॒तावा॑नस्य महि॒मा। अतो॑
 ज्याया॑ऽश्च पू॒रुषः॑। पादो॑ऽस्य वि॒श्वा भू॑तानि। त्रि॒पाद॑स्यामृ॒तं
 दि॒वि॥ त्रि॒पाद॑र्ध्व उ॒दैत्पुरु॑षः। पादो॑ऽस्येहाऽऽभ॒वात्पुनः॑।
 ततो॑ वि॒श्वङ्म॑क्रामत्। सा॒शना॑न॒शने॑ अ॒भि॥ तस्मा॑द्विराड॑जायत।
 वि॒राजो॑ अधि पू॒रुषः॑। स जा॒तो अत्य॑रिच्यत। प॒श्चाद्भूमि॑मथो पुरः॥
 यत्पुरु॑षेण ह॒विषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑त॒न्वत॑। व॒सन्तो॑ अ॒स्याऽऽसी॑दाज्य॒म्।
 ग्री॒ष्म इ॒ध्मः श॒रद्ध॑विः॥ स॒प्तास्या॑ऽऽसन् परि॒धयः॑। त्रिः स॒प्त
 स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॒न्वानाः॑। अब॑ध्नन् पुरु॑षं प॒शुम्॥
 तं य॒ज्ञं ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरु॑षं जा॒तम॑ग्रतः। तेन॑ दे॒वा
 अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋ॑षयश्च ये॥ तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। सम्भृ॑तं
 पृषदा॒ज्यम्। प॒शूऽस्ता॑श्च॒क्रे वा॒यव्यान्॑। आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॑
 ये॥ तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋचः॑ सा॒मानि॑ जज्ञिरे। छन्दा॑ऽसि
 जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्। यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ तस्मा॑द॒श्वा अ॑जायन्त।
 ये के॑ चो॒भया॑दतः। गावो॑ ह जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्। तस्मा॑ज्जा॒ता

अजावयः॥ यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य
 कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्।
 बाहू राजन्यः कृतः। ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्यां शूद्रो
 अजायत॥ चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत।
 मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत॥ नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्।
 शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाः
 अकल्पयन्॥ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे॥ सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन्
 यदास्तैः॥ धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार। शक्रः प्रविद्वान् प्रदिशश्चतस्रः।
 तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते॥
 यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते
 ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥
 अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि।
 तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे॥
 वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्।
 तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय॥
 प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते। तस्य
 धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः॥
 यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो
 जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये॥ रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे

तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असन् वशे॥
 हीश्व ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्।
 अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

(तैत्तिरीयारण्यकम्/प्रपाठकः - १०/अनुवाकः - १३)

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं
 परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्।
 विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्याऽऽत्मे श्वरं
 शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्।
 नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं
 नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च
 किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥

अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः। अनन्तमव्ययं
 कविं समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशं हृदयं
 चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति।
 ज्वालमालाकुलं भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततं
 शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं
 तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।

सोऽग्रं भुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः शायी
 रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः।
 तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयौर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतौयद-
 मध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी पीता
 भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः।
 स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥
 ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं
 विश्वरूपाय वै नमो नमः।

नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्।
 विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि यो
 अस्कंभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायो विष्णोरराटमसि
 विष्णोः पृष्ठमसि विष्णोः श्रित्रेस्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवमसि
 वैष्णवमसि विष्णवे त्वा॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ कृणुष्व पाजः ॥

(तैत्तिरीयसंहिता १.२.१४)

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवा इमेन। तृष्वीमनु
 प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः। तव भ्रमासं आशुया
 पतन्त्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः। तपूष्प्यग्रे जुहा पतङ्गानसन्दितो

वि सृज विष्वंगुल्काः। प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा
पायुर्विशो अस्या अदब्धः। यो नो दूरे अघशंसो यो अन्त्यग्रे
माकिष्टे व्यथिरा दधर्षीत्॥१॥

उदग्रे तिष्ठ प्रत्याऽऽतनुष्व न्यमित्रां ओषतात्तिग्महेते। यो नो
अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम्। ऊर्ध्वो
भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्रे। अव स्थिरा तनुहि
यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून्। स ते जानाति सुमतिं
यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत्॥२॥

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युमन्युर्यो वि दुरो अभि द्यौत्। सेदग्रे
अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः। पिप्रीषति
स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना साऽसंदिष्टिः। अर्चामि ते
सुमतिं घोष्यर्वाख्सं ते वावातां जरतामियङ्गीः॥३॥

स्वश्वास्त्वा सुरथां मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून्। इह
त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोषावस्तर्दीदिवांसमनु द्यून्। कीडन्तस्त्वा
सुमनसः सपेमाभि द्युम्रा तंस्थिवांसो जनानाम्। यस्त्वा स्वश्वः
सुहिरण्यो अंग्र उपयाति वसुमता रथेन। तस्य त्राता भवसि
तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषगजुजौषत्। महो रुजामि बन्धुता
वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय॥४॥

त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः।

अस्वंप्रजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः। ते पायवः
सध्रियश्चो निषद्याऽग्ने तव नः पान्त्वमूर। ये पायवो मामतेयं ते
अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन्। ररक्ष तान्सुकृतो विश्ववेदा
दिप्सन्त इद्रिपवो ना ह देभुः॥५॥

त्वया वयं सधन्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान्। उभा शंसा
सूदय सत्यतातेऽनुष्टुया कृणुह्यहयाण। अया ते अग्ने समिधा विधेम
प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय। दहाऽशसो रक्षसः पाह्यस्मान्द्रुहो
निदो मित्रमहो अवद्यात्। रक्षोहणं वाजिनमाऽऽजिघर्षि मित्रं
प्रथिष्ठमुपं यामि शर्म। शिशानो अग्निः क्रतुभिः समिद्धः स नो
दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥६॥

वि ज्योतिषा बृहता भ्रात्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा।
प्रादेवीर्मायाः संहते दुरेवाः शिशीते शृङ्गे रक्षसे विनिक्षे। उत
स्वानासो दिविषन्त्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हन्तवा उ। मदे चिदस्य
प्ररुजन्ति भामा न वरन्ते परिबाधो अदेवीः॥७॥[१.२.१४]

॥ रक्षोहणो वलगहनः ॥

(तैत्तिरीयसंहिता १.३.२)

रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवान्खनामीदमहं तं वलगमुद्वपामि यं
नः समानो यमसमानो निचखानेदमेनमधरं करोमि यो नः

समा॒नो योऽस॑मानोऽराती॒यति॑ गाय॒त्रेण॒ छन्द॑साऽव॒बाढो॑ वल॒गः
किम॒त्र भ॒द्रं तन्नौ॑ स॒ह वि॒राड॑सि सप॒त्नहा॑ स॒म्राड॑सि भ्रातृ॒व्यहा॑
स्व॒राड॑स्यभिमाति॒हा वि॒श्वरा॑ड॑सि वि॒श्वासां॑ ना॒ष्ट्राणां॑ ह॒न्ता (३)

र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हनः॑ प्रोक्षा॑मि वैष्ण॒वान् र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हनोऽव॑
नयामि वैष्ण॒वान् यवो॑ऽसि य॒वया॑स्मद्वेषो॑ य॒वया॑रा॒ती र॑क्षो॒हणो॑
वल॒ग॒हनोऽव॑ स्तृणामि वैष्ण॒वान् र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हनोऽभि॑
जु॒होमि॑ वैष्ण॒वान् र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हना॒वुप॑ दधामि वैष्ण॒वी
र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हनो॑ पर्यू॒हामि॑ वैष्ण॒वी र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हनो॑ परि॑
स्तृणामि वैष्ण॒वी र॑क्षो॒हणो॑ वल॒ग॒हनो॑ वैष्ण॒वी बृ॒हन्न॑सि बृ॒हद्वा॑वा
बृ॒हती॑मिन्द्रा॒य वाचं॑ वद॥ (४)

॥ सोमाय पितृमते ॥

(तैत्तिरीयसंहिता १.८.५)

सोमा॑य पि॒तृम॑ते पुरो॒डाश॑ ऽ ष॒ट्क॑पालं निर्व॒पति॑ पि॒तृभ्यो॑
ब॒र्हिष॑द्भ्यो॑ धा॒नाः पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒ष्वात्ते॒भ्योऽभि॒वा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे
म॒न्थमे॒तत् ते॑ तत् ये च त्वामन्वे॒तत् ते॑ पितामह प्र॒पिताम॑ह॒ ये च
त्वामन्व॑त्र॒ पित॑रो यथाभा॒गं म॑न्दध्व॑ सु॒स॒न्द॒शं त्वा व॒यं म॑घ॒वन्
म॒न्दिषी॑महि॥ प्र नूनं पूर्ण॑व॒न्धुरः॑ स्तु॒तो या॑सि व॒शां अनु॑॥ योजा॒
न्वि॑न्द्र ते हरी॑॥ (७)

अक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत॥ अस्तोषत स्वभानवो विप्रा
नविष्ठया मती॥ योजा न्विन्द्र ते हरी॥ अक्षन् पितरोऽमीमदन्त
पितरोऽतीतृपन्त पितरोऽमीमृजन्त पितरः॥ परेत पितरः सोम्या
गम्भीरैः पृथिभिः पूर्यैः॥ अथा पितृन्त्सुविदत्राः अपीत यमेन ये
संधमादं मदन्ति॥ मनो न्वा हुवामहे नाराशः सेन स्तोमेन पितृणां
च मन्मभिः॥ आ (८)

न एतु मनः पुनः कृत्वे दक्षाय जीवसे॥ ज्योक् च सूर्यं दृशे॥
पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः॥ जीवं व्रातः सचेमहि॥
यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिःसिम॥
अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्र मुञ्चतु दुरिता यानि चकृम
करोतु मामनेनसम्॥ (९)

॥ उशन्तस्त्वा हवामहे ॥

(तैत्तिरीयसंहिता २.६.१२)

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि। उशन्नुशत आ वह पितृन्
हविषे अत्तवे। त्वः सोम प्रचिकितो मनीषा त्वः रजिष्ठमनु नेषि
पन्थाम्। तव प्रणीती पितरो न इन्द्रो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः।
त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः।
वन्वन्नवातः परिधीः रपोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भव (६५)

नः। त्व॑ सोम॑ पि॒तृभिः॑ संविदा॒नोऽनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी आ त॑तन्था।
 तस्मै॑ त इन्द्रो॑ ह॒विषा॑ विधेम॒ वयः॑ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्।
 अग्नि॑ष्वात्ताः पि॒तर॒ एह ग॑च्छत॒ सदः॑सदः॒ सदत॑ सुप्रणीतयः। अ॒त्ता
 ह॒वी॑षि प्रय॑तानि ब॒र्हिष्य॑था र॒यि॑ः सर्व॑वीरं दधातन। ब॒र्हिषदः॑
 पि॒तर॒ ऊ॒त्य॑र्वा॒ग्निमा वो॑ ह॒व्या च॑कृमा जुषध्वम्। त आ ग॒ताव॑सा
 शन्त॑मे॒नाथा॒स्मभ्य॑म् (६६)

शं यो॒र॑र॒पो द॑धात। आहं पि॒तृन्सु॑विदत्रा॑ अवि॒त्सि॒ नपा॑तश्च
 वि॒क्रम॑णं च वि॒ष्णोः॑। ब॒र्हिषदो॑ ये स्व॒धया॑ सु॒तस्य॑ भज॑न्त पि॒त्वस्त
 इ॒हाग॑मिष्ठाः। उप॑हृताः पि॒तरो॑ ब॒र्हिष्ये॑षु नि॒धिषु॑ प्रि॒येषु॑। त
 आग॑मन्तु त इ॒ह श्रु॑वन्त्व॒र्धि ब्रु॑वन्तु ते अ॒वन्त्व॑स्मान्। उदी॑रता॒मव॑र॒
 उत्प॑रा॒स उ॒न्म॑ध्य॒माः पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। असु॑म् (६७)

य ई॒युर॑वृ॒का ऋ॑त॒ज्ञास्ते नो॑ऽवन्तु पि॒तरो॑ हवेषु। इ॒दम्पि॒तृभ्यो॑ नमो॑
 अ॒स्त्वद्य॑ ये पू॒र्वा॒सो य उप॑रा॒स ई॒युः। ये पा॒र्थि॒वे र॒ज॒स्या निष॑त्ता॒ ये
 वा॑ नून॑ सु॒वृ॒जना॑सु वि॒क्षु। अधा॑ यथा॒ नः पि॒तरः॑ प॒रा॒सः प्र॒त्नासो॑
 अ॒ग्र ऋ॑तमा॑शुषा॒णाः। शु॒चीद॑य॒न्दीधि॑तिमु॒क्थशा॒सः क्षा॒मा भि॒न्दन्तो॑
 अ॒रु॒णीर॑प॒ व्र॒त्र। यद॑ग्रे (६८)

क॒व्य॒वा॒ह॒न पि॒तृन् यक्ष्य॑ता॒वृधः॑। प्र च॑ ह॒व्यानि॑ वक्ष्य॒सि दे॒वेभ्य॑श्च
 पि॒तृभ्य॑ आ। त्वम॑ग्र ई॒डितो॑ जा॒तवे॒दोऽवा॑ङ्मु॒व्यानि॑ सु॒र॒भीणि॑ कृ॒त्वा।
 प्रा॒दाः पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धया॑ ते अ॒क्षन्न॒द्धि त्वं दे॒व प्र॑य॒ता ह॒वी॑षि।
 मा॒त॒ली क॒व्यैर्य॑मो अ॒ङ्गिरो॒भिर्बृ॑ह॒स्पति॑र॒ऋक्॑भिर्वावृ॒धानः॑। या॑श्च

दे॒वा वा॑वृ॒धुर्ये च॑ दे॒वान्स्वाहा॒न्ये स्व॒धया॒न्ये म॑दन्ति। (६९)

इ॒मं य॑म प्र॒स्त॒रमा॑ हि सी॒दाङ्गि॑रोभिः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। आ त्वा॒
मन्त्राः॑ कवि॒शस्ता॑ व॒हन्त्वे॒ना रा॑जन् ह॒विषा॑ मादयस्व। अङ्गि॑रोभि॒रा
ग॑हि य॒ज्ञियै॑भि॒र्यम॑ वैरू॒पैरि॒ह मा॑दयस्व। वि॒वस्व॑न्त॒ः हु॒वे यः पि॑ता
तेऽस्मिन् य॒ज्ञे ब॒र्हिष्या॑ निषद्य। अङ्गि॑रसो नः पि॒तरो॑ नव॒ग्वा
अथ॑र्वा॒णो भृ॑गवः सो॒म्यासः॑। तेषां॑ व॒यः सु॑म॒तौ य॒ज्ञिया॑ना॒मपि॑
भ॒द्रे सौ॑म॒नसे॒ स्या॑म॥ (७०)

॥ भक्षेहि मा विश ॥

(तैत्तिरीयसंहिता ३.२.५)

भक्षेहि॒ मा वि॑श दी॒र्घायु॑त्वाय॑ शन्तनु॒त्वाय॑ रा॒यस्पोषा॑य॒ वर्च॑से
सुप्र॒जा॒स्त्वायेहि॑ वसो पु॒रोव॑सो प्रि॒यो मे॑ हृ॒दोऽस्य॑श्चि॒नो॑स्त्वा
बा॒हुभ्या॑ः स॒ध्यास॑म् नृचक्ष॑सं त्वा दे॒व सोम॑ सु॒चक्षा॒ अव॑
ख्ये॒षम् म॒न्द्राभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञा॒नां वा॑ग्जु॒षाणा॑ सोम॑स्य तृप्य॒तु
म॒न्द्रा स्व॑र्वा॒च्यदि॑तिरना॒हत॑शी॒र्ष्णा वा॑ग्जु॒षाणा॑ सोम॑स्य तृप्य॒त्वेहि॑
वि॒श्वच॑र॒षणे॑ (१६)

श॒म्भूर्म॑यो॒भूः स्व॒स्ति मा॑ हरि॒वर्ण॑ प्र च॒र क्र॑त्वे दक्षा॑य रा॒यस्पोषा॑य
सुवी॒रता॑यै मा मा॑ राज॒न्वि बी॑भिषो मा मे॒ हार्दि॑ त्वि॒षा व॑धीः।
वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे वर्च॑से॥ वसु॑म॒द्गण॑स्य सोम॑ दे॒व ते म॑ति॒विदः॑

प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दस इन्द्रपीतस्य नराशंसपीतस्य
 पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि रुद्रवद्व्रणस्य सोम
 देव ते मतिविदो माध्यंदिनस्य सवनस्य त्रिष्टुच्छन्दस इन्द्रपीतस्य
 नराशंसपीतस्य (१७)

पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयाम्यादित्यवद्व्रणस्य
 सोम देव ते मतिविदस्तृतीयस्य सवनस्य जगतीच्छन्दस
 इन्द्रपीतस्य नराशंसपीतस्य पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो
 भक्षयामि। आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्णियम्। भवा
 वाजस्य सङ्गथे। हिन्वं मे गात्रा हरिवो गुणान्मे मा वि तीतृषः।
 शिवो मे सप्तर्षीनुप तिष्ठस्व मा मेऽवाङ्गाभिमति (१८)

गाः। अपाम सोमममृता अभूमादश्म ज्योतिरविदाम देवान्।
 किमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य। यन्म
 आत्मनो मिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदा विचर्षणिः।
 पुनरग्निश्चक्षुरदात्पुनरिन्द्रो बृहस्पतिः। पुनर्मे अश्विना युवं
 चक्षुरा धत्तमक्ष्योः। इष्टयंजुषस्ते देव सोम स्तुतस्तोमस्य (१९)

शस्तोक्थस्य हरिवत इन्द्रपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो
 भक्षयामि। आपूर्याः स्था मा पूरयत प्रजया च धनेन च। एतत्ते
 तत् ये च त्वामन्वेतत्ते पितामह प्रपितामह ये च त्वामन्वत्रं
 पितरो यथाभागम्मन्दध्वम् नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः
 शुष्माय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः (२०)

स्वधाये नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरो घोराय पितरो
 नमो वो य एतस्मिँल्लोके स्थ युष्माँस्तेऽनु येँऽस्मिँल्लोके मां तेऽनु
 य एतस्मिँल्लोके स्थ यूयं तेषां वसिँष्ठा भूयास्त येँऽस्मिँल्लोकेऽहं
 तेषां वसिँष्ठो भूयासं प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वां जातानि परि
 ता बभूव (२१)

यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्।
 देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि
 पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमस्यप्सु धौतस्य सोम देव ते
 नृभिः सुतस्येष्टयं जुषः स्तुतस्तोमस्य शस्तोक्थस्य यो भक्षो
 अश्वसनिर्यो गोसनिस्तस्य ते पितृभिर्भक्षं कृतस्योपहूतस्योपहूतो
 भक्षयामि॥ (२२)

॥ ध्रुवासि धरुणास्तुता ॥

(तैत्तिरीयसंहिता ४.२.९)

ध्रुवासिं धरुणास्तुता विश्वकर्मणा सुकृता। मा त्वां समुद्र
 उद्वधीन्मा सुपर्णोऽव्यथमाना पृथिवीं दृह। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे व्यचस्वतीम्प्रथस्वतीम्प्रथोऽसि पृथिव्यासि
 भूरसि भूमिरस्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री
 पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृह पृथिवीं मा हिंसीर्विश्वस्मै
 प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै (३६)

चरित्रायाग्निस्त्वाभि पातु म॒ह्या स्व॒स्त्या छ॒र्दिषा शन्त॑मेन॒ तया॑
 दे॒वत॑याङ्गि॒रस्व॒द्धुवा सी॑द। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परुषः॑ परुषः
 परि॑। ए॒वा नो॑ दूर्वे॒ प्र त॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्र॒तनोषि॑
 स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्ट॑के वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्।
 अषा॑ढासि स॒हमा॑ना स॒हस्वा॑रातीः स॒हस्वा॑राती॒यतः॑ स॒हस्व॑ पृ॒तनाः॑
 स॒हस्व॑ पृ॒तन्य॑तः। स॒हस्रे॑वीर्या (३७)

अ॒सि सा मा॑ जिन्वा। मधु॑ वाता ऋ॒ताय॑ते मधु॑ क्षरन्ति॒ सिन्ध॑वः।
 मा॒ध्वीर्नः॑ स॒न्त्वोष॑धीः। मधु॑ नक्त॑मु॒तोष॑सि मधु॑म॒त्पार्थि॑व॒ रजः॑।
 मधु॑ द्यौर॑स्तु नः पि॒ता। मधु॑मा॒न्नो व॑न॒स्पति॑र्मधु॑मा॒ अस्तु॑
 सूर्यः॑। मा॒ध्वीर्गा॒वो भ॑वन्तु नः। म॒ही द्यौः पृ॑थि॒वी च॑ न इ॒मं
 य॒ज्ञमि॑मिक्षताम्। पि॒पृता॑ नो भ॒रीम॑भिः। तद्वि॒ष्णोः पर॑मम् (३८)
 प॒द र॑ सदा॑ पश्यन्ति सूर॒यः। दि॒वीव॑ चक्षु॒रात॑तम्। ध्रु॒वासि॑ पृथि॒वि
 स॒हस्व॑ पृ॒तन्य॑तः। स्यू॒ता दे॒वेभि॑र॒मृते॑नागाः। यास्ते॑ अ॒ग्ने सूर्ये॑ रुचं
 उ॒द्यतो॑ दि॒वमा॑तन्वन्ति॒ रश्मि॑भिः। ताभिः॑ सर्वा॒भी रु॒चे ज॑नाय
 नस्कृ॑धि। या वो॑ दे॒वाः सूर्ये॑ रुचो॒ गोष्व॑श्चेषु या रुचः॑। इन्द्रा॑ग्नी
 ताभिः॑ सर्वा॒भी रुचं॑ नो ध॒त्त बृ॑हस्पते। वि॒राट् (३९)

ज्योति॑रधारय॒त्सम्रा॑ज्योति॑रधारय॒त्स्वरा॑ज्योति॑रधारयत्। अ॒ग्ने यु॒क्षा
 हि ये त॑वाश्वा॑सो दे॒व सा॒धवः॑। अ॒रं व॑ह॒न्त्या॒शवः॑। यु॒क्षा हि
 दे॒वहू॑तमा॒ अश्वा॑ र॒थीरि॑व। नि होता॑ पू॒र्व्यः स॑दः।

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयं
योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त (४०)

होत्राः। अभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिनमग्नेर्वैश्वानरस्य च।
अग्निज्योतिषा ज्योतिष्मान्नुक्मो वर्चसा वर्चस्वान्। ऋचे त्वा रुचे
त्वा समिध्वन्वन्ति सरितो न धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः।
घृतस्य धारा अभि चाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्।
तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधु देवताभ्यः। तस्यासते
हरयः सप्त तीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्॥ (४१)

॥ यास्ते अग्ने ॥

(तैत्तिरीयसंहिता ५.७.८)

यास्ते अग्ने समिधो यानि धाम या जिह्वा जातवेदो यो अर्चिः।
ये ते अग्ने मेडयो य इन्द्रवस्तेभिरात्मानं चिनुहि प्रजानन्।
उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निः किं वा हैतस्य क्रियते किं वा न यद्वा
अध्वर्युरग्रेष्विन्वन्नन्तरेत्यात्मनो वै तदन्तरैति यास्ते अग्ने समिधो
यानि (३३)

धामेत्याहैषा वा अग्नेः स्वयश्चितिरग्निरेव तदग्निं चिनोति
नाध्वर्युरात्मनोऽन्तरैति चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इमं
नो यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतम्पिन्वन्नजरं सुवीरं ब्रह्म

स॒मि॒द्ध॒व॒त्याहु॑तीनाम्। सु॒व॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒कायोप॑ धीयते
यत्कूर्मश्चत॑स्र आशाः प्र च॑रन्त्व॒ग्रय॑ इत्या॑ह (३४)

दिश॑ ए॒वैतेन॑ प्र जा॑नाती॒मं नो॑ य॒ज्ञं न॑यतु प्रजा॒नन्नि॒त्याह॑ सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑भ॒नीत्यै॑ ब्रह्म॑ स॒मि॒द्ध॒व॒त्याहु॑तीना॒मित्या॑ह ब्रह्म॑णा वै दे॒वाः
सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन् यद्व॒ह्मण्व॑त्योप॒दधा॑ति ब्रह्म॑णै॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒व॒र्गं
लो॒कमे॑ति प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष यद॑ग्निस्तस्य॑ प्र॒जाः प॒शव॑श्छन्दा॑सि
रू॒पः सर्वा॑न् वर्णा॒निष्ट॑कानां कुर्या॒द्रूपे॑णै॒व प्र॒जां प॒शूञ्छ॑न्दा॒स्यव॑
रु॒द्धेऽथो॑ प्र॒जाभ्य॑ ए॒वैन॑म्प॒शुभ्य॑श्छन्दा॒भ्योऽव॑रुद्धं चिनुते॥ (३५)

(तैत्तिरीय-ब्राह्मणम्/अष्टकम्-१/प्रश्नः-२/अनुवाकः-३)

सन्त॑ति॒र्वा ए॒ते ग्र॑हाः। यत्प॑रः सामानः। वि॒षूवा॑न्दि॒वाकी॒र्त्यम्। यथा॑
शा॒लायै॑ पक्ष॑सी। ए॒व सं॑व॒त्सर॑स्य॒ पक्ष॑सी। यदे॑तेन गृ॒ह्ये॒रन्।
वि॒षूची॑ सं॒वत्सर॑स्य॒ पक्ष॑सी॒ व्यव॑स्र॒सेया॑ताम्। आ॒र्ति॒मा॒र्च्छे॒युः।
यदे॑ते गृ॒ह्यन्ते॑। यथा॑ शा॒लायै॑ पक्ष॑सी मध्य॒मं व॑श॒मभि॑
स॒माय॑च्छति॥ ३३॥

ए॒व सं॑व॒त्सर॑स्य॒ पक्ष॑सी दि॒वाकी॒र्त्यम्भि॑ सं त॑न्वन्ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छन्ति॑। ए॒कवि॑श॒मह॑र्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॑हा गृ॒ह्यन्ते॑।
प्रत्यु॑त्त॒ब्धे स॑य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑ल॒भ्यते॑। सौ॒र्योऽति॑ग्रा॒ह्यो
गृ॒ह्यते॑। अ॒हरे॑व रू॒पेण॑ स॒मर्ध॑यन्ति। अथो॑ अ॒ह ए॒वैष ब॑लि॒र्ह्यते॑।
स॒तैत॑द॒हर॑तिग्रा॒ह्यो गृ॒ह्यन्ते॑॥ ३४॥

स॒प्त वै शी॒र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। अ॒सावा॑दि॒त्यः शि॒रः प्र॒जाना॑म्।
 शी॒र्ष॒न्ने॒व प्र॒जाना॑ प्रा॒णान्द॑धाति। तस्मा॑त्स॒प्त शी॒र्ष॒न्प्रा॒णाः।
 इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। अ॒सुरा॑न्परा॒भाव्य॑। स इ॒माँल्लो॒कान्भ्य॑जयत्।
 तस्या॒सौ लो॒कोऽन॑भिजित आसीत्। तं वि॒श्वक॑र्मा भू॒त्वाऽभ्य॑जयत्।
 यद्वै॑श्वक॒र्मणो गृ॒ह्यते॑॥३५॥

सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
 ये वै॑श्वक॒र्मणं गृ॒ह्यते॑। आ॒दि॒त्यः श्वो गृ॒ह्यते। इ॒यं वा
 अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। अ॒न्यो॑न्यो गृ॒ह्येते।
 वि॒श्वान्ये॒वान्ये॒न क॑र्माणि कु॒र्वाणा य॑न्ति। अ॒स्याम॒न्येन॒ प्र॒ति
 ति॑ष्ठन्ति। तावाऽप॑रा॒र्धात्स॑व॒त्सर॒स्यान्यो॑न्यो गृ॒ह्येते। तावु॑भौ स॒ह
 म॑हाव्रते गृ॒ह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति।
 अ॒र्क्यमु॒क्थं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धै॥३६॥

(तैत्तिरीयकाठकम/प्रश्नः-३/अनुवाकः-९)

ऋ॒चां प्रा॒चीं म॒हती॑ दि॒गुच्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्वणामङ्गि॒रसां प्र॒तीची॑। साम्ना॒मुदी॑ची म॒हती॑ दि॒गुच्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्व॒ह्ने दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॒दे ति॑ष्ठति म॒ध्ये अ॒हः।
 सा॒मवे॒देना॑ऽस्तम॒ये म॒हीय॑ते। वेदै॒रशू॑न्यस्त्रिभि॒रेति॑ सूर्यः। ऋ॒ग्न्यो
 जा॒तां स॑र्व॒शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी ह॒व श॑श्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्।
 ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्व्योनिम्।
 सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः।
 आदर्शमग्निं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं
 वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमांसत॥५०॥

तपं आसीद्बृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं हं
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसंत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं
 परिवत्सरान्। भूतं हं प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्।
 प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः।
 सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्।
 अशंसद्वह्मणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां
 प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसंत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्वाव्णः।
 यद्विश्वसृज आसंत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्टीयाम-
 यजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा हैवायंजत्स्वयम्। इरा-
 पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनङ्गुविः॥५३॥

इध्मं हं क्षुचैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां
 सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि

तन्वा॒नाऽहः॑। स॒ऽस्थाश्च॑ सर्व॒शः॑। अ॒होरा॒त्रे प॑शुपा॒ल्यौ। मु॒हूर्ताः
प्रे॒ष्या॑ अभवन्। मृ॒त्युस्तद॑भवद्वा॒ता। श॒मितो॒ग्नो वि॒शां पतिः॑॥५४॥

वि॒श्वसृ॒जः प्रथ॑माः स॒त्रमा॑सत। स॒हस्र॑स॒मं प्रसु॑तेन॒ यन्तः॑। ततो॑ ह
जज्ञे॑ भुव॑नस्य गो॒पाः। हि॒र॒ण्मयः॑ श॒कुनि॒र्ब्रह्म॑ नाम॑। येन॒ सूर्य॑स्तप॑ति
तेज॑से॒द्धः। पि॒ता पु॒त्रेण॑ पि॒तृमा॑न् यो॒नियो॑नौ। नावे॑दवि॒न्मनु॑ते
तं बृ॒हन्त॑म्। स॒र्वानु॑भुमा॒त्मानं॑ सम्परा॒ये। ए॒ष नि॒त्यो म॑हि॒मा
ब्रा॑ह्म॒णस्य॑। न कर्म॑णा वर्ध॒ते नो क॑नी॒यान्॥५५॥

तस्यै॒वाऽऽत्मा॑ प॑दवि॒त्तं वि॑दित्वा। न कर्म॑णा लि॒प्यते॑ पाप॑केन।
प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शत॑स्त्रि॒वृत्तः॑ संव॒त्सराः॑। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतः॑ प॒ञ्चद॑शाः।
प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शतः॑ सप्त॒दशाः॑। प॒ञ्चप॑ञ्चा॒शत॑ एकवि॒ंशः॑। वि॒श्वसृ॒जां
स॒हस्र॑संव॒त्सर॑म्। ए॒तेन॑ वै वि॒श्वसृ॒जं इ॒दं वि॒श्वम॑सृजन्त।
यद्वि॒श्वम॑सृजन्त। तस्मा॑द्वि॒श्वसृ॒जः। वि॒श्वमे॑ना॒ननु॑ प्रजा॑यते। ब्रह्म॑णः
सायु॑ज्यं सलो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑नां॒ सायु॑ज्यम्।
सा॒र्ष्टिता॑ समानलो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑पयन्ति। ये चै॒न॒त्प्राहुः॑।
येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

